

kan känna igen sig i? Är det samma sak som att vi inkorporerar dessa föreställningar i vår erfarenhet? Att vi köper produkten som skall lindra vår stress och få oss att må bättre? Vi möts dagligen av dessa hotbilder i olika former av reklam, men vi har samtidigt också en mängd olika förhållningssätt till dem. Ibland skapas en upplevd oro för vår hälsa när vi inser vilka hotbilder som finns, men många gånger är det också så att hotbilden kan vara ett konstaterande för oss själva att vi lever bra, att hotbilden är något vi redan tagit hänsyn till eller att vi upplever den som överdriven. Och det är här min kritik finns mot bokens mer traditionella syn på hälsa: jag efterfrågar en större förståelse för hur den enskilda människan brukar reklamen och hur detta brukande skapar både möjligheter och hinder för upplevelsen av hälsa i vardagen.

Trots mina invändningar är *Reklam och hälsa* en utmärkt bok för att stimulera forskningen att hitta nya vägar i en tidigare förbisedd materialkategori. Här finns många nya stigar att trampa upp, inte minst vad gäller att reklamen blir en del i vardagen för den enskilda människans förståelse av sin egen hälsa, kropp eller sjukdom. Här finns också mycket att lära av layout och bildanvändning. Det är en snygg och välskriven bok som borde locka till läsning långt utanför de vetenskapliga disciplinerna.

*Kristofer Hansson, Lund*

Mats Börjesson, Eva Palmblad & Thomas Wahl: *I skötsamhetens utmarker. Berättelser om välfärdsstatens sociala optik*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/ Stehag 2005. 240 s. ISBN 91-7139-695-0.

Genus- och etnicitetsforskningen har under senare decennier visat oss hur medborgarskapets allmänna rättigheter inte är så allmänna som de utgett sig för att vara. Väl så jämförbart med detta är hur den framväxande kritiska granskningen av det tidiga folkhemsbygget undersökt hur samhället på ett diskriminerande sätt behandlat svaga och utsatta grupper. I *I skötsamhetens utmarker* åskådliggör i denna anda Mats Börjesson, Eva Palmblad och Thomas Wahl hur det inte sällan för dem som är i behov av samhällets stöd, handlar om att kvalificera sig som behövande på rätt sätt i mötet med de institutioner som är satta att fördela välfärdsstatens resurser. För dessa avnämare handlar det om att visa sig samarbetsvillig och medgörlig inom ramen för myndighetsexpertisens problemformuleringar. En

av bokens mer grundläggande frågeställningar kretsar kring hur det kommer sig att vi tror att de kriterier som sorterar medborgarna i olika kategorier bygger på ett slags objektiv vetenskaplighet fri från moraliska och normerande anspråk? Och är det verkligen självklart att vi gått från ett paternalistiskt förmyndarsamhälle till ett samhälle där relationerna mellan myndigheter och medborgare bygger på samförstånd och jämlikhet?

Börjesson och Palmblad har tidigare tillsammans i *I problembarnens tid* och i antologin *I problembarnens århundrade* på ett intressant sätt undersökt relationen mellan den myndighetsutövande expertisen och medborgarna, vilka i dessa fall utgörs av barn. Här vidgar de sin betraktelse av välfärdsstatens skildringar av samhällets problembarn till fler grupper som fått status som problematiska. Med sig denna gång har de även doktoranden i sociologi Thomas Wahl. Utgångspunkterna är i mångt och mycket desamma som i de tidigare böckerna. Det handlar om att med ett genealogiskt perspektiv förflytta fokus från den traditionella socialvetenskapens realistiska syn på de problematiska medborgarna till att göra sig främmande inför det bekanta och istället studera själva tillblivelsen av problemkategorierna i de institutionella praktikerna. Hur gick det t.ex. till när kategorin sinnesslö etablerades och gavs vetenskapligt erkännande? Författarna väljer att rikta det analytiska sökardljuset mot själva kunskapsproduktionen och vad som har gjort detta vetande möjligt.

Boken bör, för förståelsens skull, läsas som ett konstruktivistiskt svar på den traditionella samhällsvetenskapliga synen på välfärdsstaten som reaktiv, dvs. välfärdsstatens hantering av befintliga problemkategorier. Författarna har för avsikt att vända på det hela och istället undersöka hur den problematiska klienten konstrueras i mötet med institutionen. I enlighet med ett samtalsinriktat diskursanalytiskt perspektiv riktas därför fokus på vad orden gör i praktikerna. För att kunna studera hur detta görs söker sig författarna till de tilltal och karakteriseringar som finns i de personakter som lagrats genom välfärdsinstitutionernas försorg. Förutom texter från Socialstyrelsen, artiklar ur tidskrifter, statliga utredningsbetänkanden, manualer för motorik- och utvecklingstester bygger materialet framför allt på en genomgång av personakter och klientbeskrivningar från Stockholms sociala och medicinska arkiv.

Författarna förstår berättelsen om välfärdsstaten som starkt diskursivt präglad av idén om att historien har ett mål och att utvecklingen hela tiden rör sig framåt mot ett mer demokratiskt, humanistiskt och rationellt

samhälle. Knappast någon ifrågasätter därför att vi idag lever i ett bättre och mer humant samhälle än för sextio år sedan, något som många menar har möjliggjorts via välfärdsstatens professionalisering och vetenskaplighetens framsteg. Annorlunda uttryckt föreställs utvecklingen av de vetenskapliga iakttagelserna gå hand i hand med ett alltmer humant bemötande av medborgare med sociala problem. I boken görs en uppdelning av välfärdsstatens utveckling i två epoker varav den ena motsvaras av *guldåldern* 1960–1980, då välfärden var som mest utbyggd och generös. Därefter har samhället präglats av liberala idéer om marknadslösningar och individernas frigörelse från den uniformistiska och paternalistiska välfärdsstaten. Denna period av motstånd beskrivs i boken som *befrielseperspektivet*. Om samspelet mellan myndighet och klient tidigare bestod av uppmaningar, interventioner och förtryck från myndigheternas sida visavi medborgarna, så förväntas medborgarna idag istället aktivt anpassa och styra sig själva i enlighet med på förhand givna normer om mänskligt uppförande. Mobiliseringen av kollektivet har på så sätt bytts ut mot autonoma och självreglerande individer.

I den senare tidens forskning om makt och politik har Michel Foucaults begrepp *governmentality* haft en viktig analytisk betydelse. Governmentality kan översättas med det något klumpiga svenska begreppet styrningsmentalitet och syftar på de moderna former av styrningsmekanismer som är karakteristiska för den avancerade liberala demokratin. Inom denna forskningstradition har man ifrågasatt idén om det moraliska förnuftets framsteg och ställt frågan om den senmoderna välfärdsstatens karakteristik verkligen kan sägas handla om befrielse från repression och förtryck. Företrädare för detta perspektiv menar istället att liberalismen kräver ett nytt slags "autoritetsform, genom vilket styrning knyts till expertis på mänskligt uppförande" och vidare att denna mentalitet kräver "att medborgarna aktivt deltar i styrningen av sig själva" (s. 28). Det handlar om hur vi som moderna människor, i termer av frihet, förväntas arbeta med oss själva och anpassa oss för att på så vis uppnå en högre grad av civilisation. Även om styrningsformerna har förändrats från "storebrorsmentalitet" till självstyrning så har inte desto mindre kravet på anpassning till samhällets normer bestått. Börjesson, Palmblad och Wahl skriver med utgångspunkt i governmentality-traditionen att den svenska välfärdsideologin förutsätter ett dugligt och skötsamt folk och att de individer som inte lever upp till dessa krav riskerar inskränkningar i medborgarskapet. Genom myndighetsexpertisens krav på anpassning

och medgörlighet till de på förhand givna institutionella praktikerna, sker på så vis en individens kvalificering till välfärdens allmänna rättigheter.

I bokens sinsemellan rätt olika kapitel diskuteras hur den problematiska medborgaren formeras i sociala kategoriseringar som bra och dåligt föräldraskap, avvikande kroppslighet, diagnostisering av barns och vuxnas avvikande beteenden. I några av kapitlen får läsaren via myndigheternas bevarade personakter stifta bekantskap med ett antal enskilda individers livsöden. Vi möter bl.a. Lena som i mitten av 40-talet vänder sig till sin läkare för att få hjälp med en ansökan om abort hos den medicinska centralmyndigheten. Efter en omsorgsfull personutredning och levnadsbeskrivning sammanfattar kuratorn varför det pågående havandeskapet bör avbrytas. Hon konstaterar att Lena är "fullständigt renons på ansvar och lika utan vidgade vyer" och att hon "sedan ungdomstiden haft en kavaljer varje kväll" (s. 87). Den tillkallade läkaren konstaterar likeledes att Lena är "en lätt debil och beskedlig, hållningslös person utan tillstymmelse till vidare vyer eller djupare ansvarskänsla" (s. 88). I intyget till Medicinalstyrelsen tillstyrkte läkaren abort men med kravet om sterilisering, vilket också enligt akterna verkställdes.

Om något kapitel mer tycks fungera som ett slags historisk bakgrund till hur relationerna mellan experter och medborgare vid olika tidsepoker gestaltat sig, så utgår andra från empiriska exempel som i fallet ovan. I närläsningarna av enskilda fall närmare vår egen tid tydliggörs hur vissa medborgare, som inte anses som tillräckligt mogna och självdisciplinerade, bemöts med administrativa tvångsåtgärder som i berättelsen om Helen, om än inte på ett lika drastiskt sätt som i Lenas fall. Helens problem är att hon är beroende av socialbidrag och för att kunna få ut bidraget krävs att hon har regelbunden kontakt med socialtjänsten. Socialtjänsten i sin tur kräver en viss typ av beteende från Helens sida för att hon ska kategoriseras som behövande och därmed få tillgång till det nödvändiga socialbidraget. Det är, summerar Börjesson, Palmblad och Wahl, klienternas medgörlighet och lojalitet gentemot problemkategorierna som är avgörande. Så länge du som medborgare går med på den kategorisering och problembeskrivning som erbjuds, ges du också rätt till samhällets förmåner.

Trots författarnas stringenta argumentation saknar jag mer närläsning av arkivmaterialet. Det är framför allt i samband med de empiriska exemplen, som tar sin utgångspunkt i enskilda individers historia, som analyserna blir verkligen intressanta och övertygande. Framför

allt gäller det när det handlar om att förstå välfärdsstatens logik och dess handlingars effekter. Däremot ställer jag mig tveksam till hur analyserna av expertens och myndighetspersonens möjligheter och strategier framträder ur arkivtexterna. Jag saknar mer ambivalenser och motexempel ur experternas perspektiv som torde gå att finna i arkivmaterialet. Trots den i mitt tycke goda intentionen att gå emot den idag dominerande bilden av välfärdsstatens utveckling från förtryckande och disciplinerande till jämlik och befriande har jag en känsla av att det hela landar i att bli lika entydigt som 1980- och -90-talens kritik av det tidiga folkhemmets disciplinära myndighetsutövning.

I grunden har jag inga problem med den tes som författarna driver men samtidigt resulterar det i en lite för ensidig bild av den senmoderna välfärdsstatens styrningsrationalitet. I läsningen får man dock ta i beaktande att bokens analyser är skrivna i dialog med en traditionell sociologisk forskning som sällan ifrågasatt vare sig själva problemkategorierna eller välfärdsinstitutionernas sätt att tänka och handla.

Trots invändningarna ger Börjesson, Palmblad och Wahl en mycket övertygande bild av hur välfärdsstatens självbild som vetenskapligt objektiv och rationell i sitt kategoriseringsarbete av samhällets klienter rymmer moraliserande och normerande anspråk. Med *I skötsamhetens utmarker* visar författarna dessutom vilken fantastisk materialskatt de svenska arkiven rymmer, som även lämpar sig alldeles utmärkt för diskursanalytiska nytolkningar av de förgångna berättelserna.

Helena Hörnfeldt, Stockholm

Mats Olsson: *Skatta dig lycklig. Jordränta och jordbruk i Skåne 1660–1900*. Gidlunds förlag, Hedemora 2005. 219 s., ill. ISBN 91-7844-682-1.

När Mona Sahlin för några år sedan hävdade att det var sexigt att betala skatt var det många som reagerade. Få frågor har nämligen en förmåga att väcka debatt som skattenivåer och diskussioner om skattesystemets utformning. En anledning till att skattenivåer väcker debatt är förstås att skatter är nära kopplade till den enskilde individens vardagsekonomi och att de därmed berör samtliga medborgare på ett eller annat sätt. Om just skatters effekter på vardaglig nivå har Mats Olsson skrivit en intressant bok, *Skatta dig lycklig. Jordränta och jordbruk i Skåne 1660–1900*.

Bokens konkreta och uttalade syfte är att ”beräkna skatte- och räntetrycket för skånska bondehemman under perioden 1660–1900”. Det är därmed ett på flera sätt ambitiöst och imponerande projekt som sysselsatt Olsson, inte minst eftersom tidsperioden är omfattande och innehåller (minst) två viktiga och svåröverskådliga övergångsfaser.

Den första fasen består av övergången då danska undersåtar blev svenska, då dansk lag ersattes av svensk – alltså decennierna efter 1658. I detta avseende träder Olsson in på minerad mark eftersom han använder en terminologi som ”aggressiv försvenskningspolitik” och ”de skånska rusthållsböndernas massivt danskvänliga uppträdande” för att karaktärisera förloppet. Oftast sker detta med hänvisning till äldre forskning. Här hade Olsson kunnat göra en djupare och mer nyanserad analys med hjälp av aktuell forskning om Skånes övergång från att ha varit en central del av det danska riket till att bli en avlägsen periferi i det svenska. I denna forskning betonas bl.a. att ekonomiska konflikter, snarare än nationella, låg till grund för övergångsproblematiken. De ekonomiska konflikterna kom emellertid sedermera att tolkas i påtagligt nationalistiska termer, de kom också att användas i nationalistiska syften. Men detta är en invändning som inte på något sätt ska skugga innehållet i *Skatta dig lycklig*, det är en skickligt skriven bok om ett svårt ämne.

Den andra problematiska fasen som Olsson ger sig i kast med består av övergången från en i det närmaste feodal skattepolitik till en modern, där skattepolitik och välfärdspolitik knyts allt närmare varandra. Detta är en övergång som kröns med den stora skatteomläggningen år 1900. Här kan man givetvis tillägga att jordbruket genomgår flera förändringar under den studerade perioden, inte minst i form av de olika skiftena. Reformerna inom jordbruket diskuterar Olsson både förtjänstfullt och delvis innovativt.

Det är emellertid inte bara tidsperiodens omfattning som gör att man imponeras av *Skatta dig lycklig*. I kategorin ”skånska bondehemman” rymms nämligen flera olika socio-ekonomiska grupper, vars vardag i inte ringa utsträckning präglades av att de betalade olika slags skatter. Här finns ”krono/skattebönder som var rusthållare, krono/skattebönder som inte var rusthållare och inte heller var arbetsbönder till någon kungsgård, samt frälsebönder som var helt befriade från grundskatter”. Det fanns förstås även andra grupper, men dessa tre grupper täcker in sjuttiofem procent av de skånska bondehemmanen under den studerade tidsperioden.

Som läsare kan man alltså inte låta bli att imponeras